

ALGUNES DADES SOBRE TOSCANS A LA CIUTAT DE MALLORCA EN ELS DARRERS TEMPS MEDIEVALS

Maria Barceló Crespi

Universitat de les Illes Balears

Resum: Els italians, en els darrers temps medievals, freqüentaren Mallorca i mentre alguns només hi passaren altres hi quedaren. Entre ells, els florentins i els pisans. Cal remarcar el paper desenvolupat pels factors de la companyia mercantil Datini, així com altres companyies, en el marc del comerç internacional, atès que l'illa de Mallorca els servia com a magatzem de productes vinguts des del nord d'Àfrica, especialment, i alhora escala per a la ruta de Ponent cap a l'Atlàntic. Sense ser el col·lectiu estranger més nombrós, els toscans contribuïren tant en persones com en mercaderies a la imatge cosmopolita que oferia la ciutat de Mallorca en els darrers temps medievals.

Paraules clau: Florentins, pisans, comerç, Mallorca, baix medieval.

Abstract: Italian people frequented Majorca during the Late Middle Ages and, while some only passed through, others remained. Among them, Florentines and Pisans. The important role of the factors of the Datini mercantile company must be highlighted, together with other companies within the framework of international trade, since they used the island of Majorca as a store of products arrived mostly from North Africa and, at the same time, as a stopover for the west route, towards the Atlantic. Although they did not represent the largest foreign group, Tuscans contributed, through people and goods, to the cosmopolitan image of the City of Majorca in the last medieval times.

Key words: Florentines, Pisans, trade, Majorca, Late Middle Ages.

Rebut el 31 de maig. Acceptat el 4 de desembre de 2019.

Aquest article s'emmarca en el projecte de recerca *Movimiento y movilidad en el Mediterráneo medieval. Tiempos, gentes, conceptos*. Investigadora principal: Dra. Roser Salicrú i Lluch. Organisme finançador: MICINN. Referència: PGC2018-094502-B-I00. Durada: 2019-2021.

Abreviatures: AH = Arxiu Històric, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, EU = Extraordinari d'Universitat, H = Hospital, LR = Lletres Reials, Prot. = Protocol, RP = Reial Patrimoni

Introducció

La presència d'italians a Mallorca, singularment mercaders, és força coneguda durant els darrers segles medievals. De pas o residint-hi, tal vegada foren el col·lectiu d'estrangers més nombrós. Els genovesos i pisans ja hi estan documentats quan Mallorca era Mayurqa així com en els anys just després de la conquesta de 1229. Als segles següents, de tardor medieval, cal fer referència a genovesos, venecians, sards, sicilians i napolitans, i en menor quantitat, florentins, pisans, plasentins, llombards, saonesos o savoians. Encara que més pocs, els toscans (florentins i pisans) tingueren un paper no gens insignificant.¹

La ciutat de Mallorca, a la baixa Edat Mitjana, fou un centre portuari neuràlgic en el context de la Mediterrània occidental. Al seu moll, bellament retratat al retaule de Sant Jordi del pintor Pere Niçard (1480), arribaven o sortien mercaders, esclaus, artistes, etc. El moll i el port de la capital mallorquina, enllaçaven amb les grans rutes del comerç internacional.² El paper de cruïlla exercit pel regne de Mallorca és indiscutible. Mentre la mar llatina fou la mar per on discorrien grans rutes de navegació, Mallorca va ser un punt d'encontre de gents i de cultures i un espai de renom en el marc del comerç mediterrani i atlàntic europeu en el qual l'Illa comptava amb una llarga història per ser un lloc privilegiat per la seva geografia.

Les recerques envers florentins residents a Mallorca atanyen molt més als seus interessos comercials aprofitant l'Illa com a plataforma per als negocis amb el nord d'Àfrica. Mallorca era un depòsit de mercaderies, sobretot, barbaresques.³ Així, les galeres florentines freqüentaven les aigües mallorquines.⁴ El 1395 Nofri di Bornacosso, mercader toscà corresponsal dels Datini a Mallorca, va escriure que l'Illa es perdria si el comerç amb el Magreb algun dia arribés a declinar.⁵

Han estat, majorment, autors i autores que han estudiat els negocis de la família Datini els que han aportat més informació sobre les gents de Florència en el seu pas per Mallorca. Ara bé, el que quasi no s'ha donat a conèixer són les fonts mallorquines, que no són molt

1 Sobre els mercaders italians a l'àmbit hispànic la historiografia ha posat èmfasi, per damunt de tot, en els genovesos i no tant en els florentins, amb excepció dels estudis sobre l'empresa Datini. IGUAL LLUIS, D.: "Los del Nero, mercaderes florentinos: familia, negocios y poder en los reinos hispánicos (1470-1520)", a SABATÉ, F.: *El poder entre la ciutat i la regió*, Lleida, 2018, p. 220.

2 MACAIRE, P.: *Majorque et le commerce international (1400-1450 environ)*, Lille, 1986. HOUSSAYE MICHENZI, I.; VAGNON, E.: "Cartographie commerciale et circulations marchandes à Majorque au XVe siècle", *Centres pluriculturels et circulation des savoirs (XVe-XXIe siècles)*, Paris, 2015, p. 27-44.

3 CARRÈRE, C.: *Barcelone. Centre économique a l'époque des difficultés, 1380-1462*, Paris, 1967, II, p. 589. CUADRADA, C.; ORLANDI, A.: "Ports, tràfics, vaixells, productes: italians i catalans a la Mediterrània baixmedieval", *Anuario de Estudios Medievales*, 24, 1994, p. 21-22.

4 GONZÁLEZ ARÉVALO, R.: "Acordes y desacuerdos. Navegación y comercio de las galeras mercantiles de Venecia y Florencia en el Mediterráneo ibérico desde una perspectiva comparada", *Navegación institucional y navegación privada en el Mediterráneo medieval*, Salobreña, 2016, p. 156-157.

5 HOUSSAYE MICHENZI, I.: "Coexistence et réseaux de relations à Majorque vers 1400 à travers le témoignage des marchands florentins", *Être citoyen du monde. Du cosmopolitisme à l'internationalisme: peut-on être citoyen du monde à l'heure des mondialisations ? (XVe-XXIe siècles)*, Paris, 2015, p. 28.

copioses. Cal convenir que es tracta de dades molt disperses la majoria de les quals provenen de protocols notariais conservats a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

Malgrat que els treballs previs hagin posat l'atenció, principalment, en l'aspecte mercantil i les relacions comercials entre l'illa i la Toscana, la realitat és que la presència i activitats desenvolupades pels florentins a Mallorca en els darrers segles medievals, són més aviat desconegudes. En aquest treball, a través de documentació notarial mallorquina, es donen a conèixer florentins i pisans que per diverses circumstàncies passaren per ací, sobretot mercaders, però també aquells que s'hi establiren i, potser, s'hi quedaren. Malgrat que les minses dades documentals no permeten abordar un estudi dels toscans a Mallorca amb profunditat, s'ha de remarcar que s'hi aprecien contractes d'aprenentatge, nomenaments de procurador, reconeixement de deutes, litigis, compres, vendes, etc. Val a dir que aporten una perspectiva, potser amb mancances, de com vivien o s'integraven a la societat mallorquina.

Relacions amb la Toscana i els toscans

Barcelona, València i Mallorca, pel seu paper mercantil i per la seva projecció mediterrània, mantingueren relacions amb les ciutats toscanes i acolliren grups de mercaders provinents d'Itàlia.⁶ Pel que fa als toscans, a Mallorca es consignen algunes dades sobre florentins, més poques sobre pisans i són inexistents envers persones provinents de Lucca, Siena o Arezzo.

Al llarg del segle XIII algun florentí ja passava per Mallorca. Ser Doto era un florentí que el 1242, a través de dos procuradors pisans, reclamava la propietat d'un vaixell que tenia en litigi amb Bellobru de Nolit i Anselm de Berard.⁷ No sempre les relacions entre un territori i l'altre varen ser bones. El 23 de juliol de 1269 ja foren prohibides, per primera vegada, les companyies de mercaders de Siena, Florència, Plasència i Lucca a l'illa de Mallorca.⁸ Serà, sobretot, als segles XIV i XV quan els florentins sovintejaran l'illa amb més assiduitat.

L'infant Felip, regent de Mallorca, el 28 d'abril de 1328 anuncià l'expulsió de Mallorca de mercaders luquesos, florentins, plasentins i sienesos. L'excepció va recaure en la companyia dels Bardi que aconseguiren fer-se amb el monopoli dels negocis florentins satisfent 200 lliures anuals. Els Bardi són referenciats el 1336 en relació amb un pagament de lleuda al fisc reial.⁹

També, aviat, s'hi implantà la companyia dels Peruzzi que el 1336 comptava amb dos factors a la ciutat de Mallorca: Lupo Sardi i Tomasso Permi. I no eren els únics florentins perquè es coneixen els noms de Guido Gatini, Nicolo Ferrantini i altres. Només per

6 SOLDANI, M.E.; TANZINI, L.: "Corporaciones y tribunales mercantiles entre Toscana y Cataluña en torno al siglo XIV", *Hispania*, LXXVI, núm. 252, 2016, p. 11.

7 SANTAMARÍA ARÁNDEZ, A.: *Ejecutoria del reino de Mallorca. 1230-1349*, Palma, 1990, p. 620-621. ABULAFIA, D.: *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*, Barcelona, 1996, p. 155.

8 DURLIAT, M.; PONS I MARQUÈS, J.: "Recerques sobre el moviment del port de Mallorca en la primera meitat del segle XIV", *Actes del VI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Madrid, 1959, p. 362.

9 ARM, LR 7, f. 202r. SEVILLANO COLOM, F.; POU MUNTANER, J.: *Historia del puerto de Palma*, Palma, 1974, p. 181.

posar uns exemples obtingueren la ciutadania mallorquina a la segona meitat del segle XIV Simone Guardi, Antonio Guardi, Giovanni de Rigo, Pacino Stozzi, Miniato di Matei, Baldufo di Torino, Mateo di Bartolo Cassini o Manto Bonsenyor.¹⁰

Al llarg del segle XIV es documenten diverses societats mercantils establertes a l'Illa. El 1369 la societat florentina dels Guardi, el 1373 la dels Guardi Rogo i entre 1403 i 1407 la de Tomasso Binducci de Florència.¹¹

Adesiara sorgien conflictes i situacions tenses entre els florentins i els mallorquins. El 1372 Pere el Cerimoniós escrivia a les autoritats de Florència per denunciar abusos comesos per canvistes florentins envers mercaders mallorquins i la venda de llana i altres mercaderies per 40.000 florins. El mateix any les autoritats mallorquines intentaren arrestar Cesar di Gitardo, el factor dels Guardi, la qual cosa inquietà el mateix rei i ocasionà que a partir d'aleshores el factor no fos un florentí sinó un mallorquí.¹²

No hi ha dubte que una bona entesa entre la Corona d'Aragó i les diferents entitats polítiques del centre d'Itàlia facilitava les relacions comercials. Adesiara sorgia rivalitat pel control dels mercats i, aleshores, es publicaven manaments i ordinacions limitant les transaccions comercials. El divendres dia 17 de juny de 1401 es feia públic un pregó per mitjà del qual Joan de Mombui, lloctinent de Roger de Montcada, governador del regne de Mallorca, comunicava el contingut d'una carta reial, datada a Barcelona el 15 de gener del mateix any, el text de la qual responia a súpliques de les ciutats de Barcelona, València, Mallorca, Tortosa i de la vila de Perpinyà. La missiva manava que *d'aquí avant per negun temps alguns florentins, luqueses, seneses, toscans, lombarts o qualsevol italians de ça mar o algun o alguns de lur nació o factors o negociadors o missatgers lurs no stiguen ne star presumesquen o guosen negociar, mercadejar en alguna manera per suo (?) per altre o altres qualsevol en les ciutats e regnes de València e de Mallorques ne en la dita ciutat de Barchinona ne encare en altres ciutats, viles, castells o lochs de la sua senyoria [...] hagen axir de tots los regnes e terres del dit senyor deça mar e de la dita ciutat e regne de Mallorques e illes a aquell adjacents*. Es revocaven guiatges i llicències atorgats anteriorment i només es facultaven a aquells qui duguessin queviures *en cars de carestia e necessitat de blats e d'altres vitualles a mengar e a beura necessàries*. Es feia excepció de genovesos i pisans, també d'aquells italians domiciliats en ciutats i viles de la senyoria del rei així com d'alguns florentins amb els que hi havia un guiatge subscrit per dos anys, entre els quals Cristoforo de Bartolo.¹³

En altres ocasions els mercaders florentins comptaren amb el favor reial. El dissabte 29 de juliol de 1424 un altre pregó anunciat per Leonard Padró, saig, de manament d'Olfo de Pròxida, cavaller, governador del regne de Mallorca, a instància de Bastiano de Bartolo en nom de la comunitat de Florència feia saber que el rei Alfons havia assegurats

10 DUFOURCQ, Ch.E.: "Aspects internationaux de Majorque durant les derniers siècles du Moyen Âge", *Mayurqa*, 11, 1974, p. 17-18.

11 SEVILLANO COLOM, F.; POU MUNTANER, J.: *Historia del Puerto...*, p. 182.

12 DUFOURCQ, Ch.E.: "Aspects internationaux...", p. 19.

13 ARM, AH 421, f. 93-96.

tots i cada un dels florentins *persones, béns, robes e mercaderias de aquells, de totes represàlies e marques en totes les terres e regnes e principats de la sua senyoria per terra e per mar segons s'indicava en carta, datada a Tortosa el 20 de març de 1420. Dita carta posava de manifest la protecció durant dos anys dels ciutadans i mercaders de Florència, mentre no estassin sotmesos a la senyoria de genovesos, extensible a qualsevol regió de la ciutat, vile ho loch de la nació de vostre comunitat sotmeses de qualsevol stat ho condició sien los quals ho de vosaltres ho de qualsevol de qualsevol (sic) de aquells venent, mercadaiant, tractant, trematent, reebent ho negociant axí com principals factors, portadors de negocis, instigadors ho missatges ho en altre qualsevol nom o veu haver, tenir, regir e administrar, tremetre e reebre o navegar are ho d'aquí avant en sdevenidor haia covengut en tots e sengles regnes e terres nostres axí d'acà com d'ellà com encara axí mateix en qualsevol parts dins mar.*¹⁴

El 20 de juny de 1448 a Mallorca arribaren noves sobre la guerra declarada contra venecians i florentins. S'avisà al públic que estàs preparat per a la defensa o, en el seu cas, per a l'atac.¹⁵

Des de Barcelona estant, el 31 de març de 1452, la reina Maria escrivia al procurador reial de Mallorca fent-li saber que el rei havia imposat cert dret a les robes i mercaderies dels florentins i li enviava còpia. El document del rei indicava que aquestes mercaderies que entraven o eixien per mar o per terra *paguen a la Cort del dit senyor hun e dos terços per centanar per preu o valor de les dites robes o mercaderies en mans dels doaners o gabellots de la Cort del dit senyor en les ciutats e terres on seran.*¹⁶

De tant en tant Mallorca era deficitària en cereals i, sobretot, de blat per culpa de la irregularitat pluviomètrica. La fretura de forment obligava a cercar mercats proveïdors allà on fos. El 13 de setembre de 1473 els jurats de Mallorca remetien una carta als senyors i ancians de la insigne ciutat de Florència en la qual exposaven que per l'estèril anyada *vuy qui som en lo principi del any los forments són muntats a XXX sous la quartera de açí qui en altre temps solien valer XV o XVI sous. Acudien a les autoritats florentines preguntant que els avisessin en cas que procedissin a la treta de forment i afegien e aximateix si en lo entretant hi anava alguna fusta per carragar per ací, aquesta vullen les magnificències vostres endressar e expedir per tal forma que nosaltres siam subvenguts en aquesta tanta necessitat segons de vosaltres confiam.*¹⁷

La companyia comercial dels Datini

Els florentins els trobem a les principals ciutats de la Corona d'Aragó.¹⁸ Entrat el segle

¹⁴ ARM, AH 423, f. 64r-68r.

¹⁵ CAMPANER Y FUERTES, A.: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 2007, p. 162.

¹⁶ ARM, RP 44, f. 1r-1v.

¹⁷ ARM, AH 680, f. 152v.

¹⁸ IGUAL LUIS, D.: "La ciudad de Valencia y los toscanos en el Mediterráneo del siglo XV", *Revista d'Història Medieval*, 6, 1995, p. 79-110. LOZANO GARCÍA, S.; SAUCO ÁLVAREZ, M. T.: "Mercaderes florentinos en la Zaragoza del siglo XV", *Aragón en la Edad Media*, 17, 2003, p. 213-261. SOLDANI, M.E.: *Uomini d'affari e mercanti toscani nella Barcellona del Quattrocento*, Barcelona, 2010.

XIV algunes companyies comercials de Florència posaren la seva atenció sobre Mallorca essent les més importants la dels Bardi, entre altres.

Francesco di Balduccio Pegolotti (1290-1347), mercader i polític florentí, redactà un manual de mercaders entre 1343 i 1345 en el qual s'esmenta Mallorca. L'autor recrea un viatge ideal pels principals ports del món conegut i, per al cas mallorquí, ho fa amb coneixement de causa perquè a l'Illa els Bardi hi tenien instal·lada una filial que controlaren Pieruzzo Gugialferi i Rinuccio Benitendi. Val a dir que Pegolotti va mantenir al llarg de la seva vida una estreta relació amb la companyia mercantil dels Bardi.¹⁹

El 1369 s'establí la societat de Simone i Antonio Guardi, florentins.²⁰

Ara bé, a Mallorca, des de finals del segle XIV els més destacats florentins foren aquells relacionats amb el famós mercader de Prato Francesco di Marco Datini que tenia una sucursal ben activa a Ciutat. Sobre el conjunt de la companyia mercantil Datini obra molta i interessant bibliografia la qual cosa ens eximeix d'insistir-hi.²¹

El conjunt documental generat per les activitats de la companyia Datini es conserva a Prato i l'integren entorn de 600 registres de comptes i 150.000 cartes comercials i privades. Gens menyspreable és la part corresponent a Mallorca que comprèn una quarantena de registres i més de catorze mil missives rebudes o expedides des de l'Illa les quals aporten importants informacions en relació amb l'organització dels negocis.²² En aquest arxiu es constata com els mercaders florentins són presents de manera continuada a l'Illa a partir de 1387.²³

Els homes de Datini, en un primer moment, s'acolliren al consolat dels genovesos fins que, més tard, els florentins nomenaren cònsol propi a l'Illa.²⁴ El 20 de març de 1450, vacant el consolat dels florentins a Ciutat per mort del mercader Joan Geronès, la reina havia cobert el càrrec amb una patent provisió a favor de Bernat Verdera, mercader.²⁵ El 1467 fou elegit cònsol dels florentins Joan Marcigori de Strociiis per un període de tres anys.²⁶ El 1485 desenvolupava la funció de cònsol en Ramon de Sant Martí.²⁷

19 FERRER I MALLOL, M.T.: "Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)", *Anuario de Estudios Medievales*, 10, 1980, p. 399-400. SOLDANI, M.E.: "Mercanti 'facitori di facciendi grosse': firentini, pisani e lucchesi a Barcellona nel tardo Medioevo", *Mercatura è arte*, Roma, 2012, p. 117.

20 FERRER I MALLOL, M.T.: "Els italians...", p. 455.

21 Obres de referència són: NIGRO, G. (edició a cura de): *Mercanti in Maiorca. Il carteggio datiniano dall'isola (1387-1398)*, 2 vols., Firenze, 2003. ORLANDI, A. (edició a cura de): *Mercaderies i diners: la correspondència datiniana entre València i Mallorca (1395-1398)*, València, 2008. L'arxiu Datini de Prato és fonamental per a l'estudi del gran comerç internacional baix medieval.

22 HOUSSAYE MICHIEZI, I.; VAGNON, E.: *Cartographie commerciale...*, p. 29.

23 HOUSSAYE MICHIEZI, I.: "Coexistence et réseaux...", p. 37.

24 HOUSSAYE MICHIEZI, I.: "La 'Nation' et les milieux d'affaires florentins aux XIVe et XVe siècles", *Nation et nations au Moyen Âge*, Paris, 2014, p. 306.

25 ARM, LR 63, f. 130r-130v.

26 CATEURA BENNASSER, P.: "Consolats estrangers a les illes Balears (1347-1500)", *Mayurqa*, 22, I, 1989, p. 172.

27 ARM, LR 76, f. 271r.

Francesco di Marco Datini establí el 1393 representant de la companyia a Barcelona i a l'any següent ja hi havia una filial a Mallorca que perdurà fins a 1411. L'inici de la sucursal mallorquina començà amb l'ajut de Nofri di Bonnacorso que des del 1392 ja havia servit als interessos dels Datini per compte de la companyia florentina d'Antonio di Filippo Lorini establerta a Barcelona.²⁸

Als darrers anys del segle XIV Ambrogio Lorenzi va llogar un albergo en el carrer de la Mar, prop del moll, per emmagatzemar robes i draps. No durà molt la seva gestió atès que morí el 1396 acabant la fase inicial de la implantació per començar la fase de consolidació dels interessos dels Datini al front dels quals es situaren Niccolò di Giovanni Mazzuoli i Cristoforo (o Cristofano) di Bartolo. Els factors dels Datini s'encarregaven, sobretot, de la compra de llana menorquina, sal d'Eivissa i productes barbarescos que arribaven a Mallorca i des d'on eren redistribuïts per la Mediterrània i per Europa. D'aquesta manera, Mallorca restava integrada en el comerç internacional.²⁹ Cal remarcar el paper que desenvoluparen els jueus del nord d'Àfrica com a proveïdors de productes magrebins a la filial Datini de Mallorca.³⁰

Tant els Datini com altres grans mercaders florentins (Bardi, Peruzzi, Acciacuoli) tenien interessos a la Corona d'Aragó. Florència no disposava de flota pròpia i hagué de recórrer a vaixells d'altres ciutats fins a la conquesta de Pisa el 1406 quan pogué comptar amb Porto Pisano i el 1421 amb l'adquisició del port de Liorna la qual cosa permeté als florentins accedir directament a la mar. A partir d'aquell moment Florència emprengué la seva política marítima i cercà, com ja ho feien Gènova i Venècia, tenir el seu propi comerç d'importació i d'exportació.³¹ Efectivament, a partir de 1421 la ciutat de Florència equipà una flota i esdevingué potència naval. Ja no va ser necessari utilitzar els vaixells de diferents transportistes ni amagar-se darrera el pavelló d'altres nacions per comerciar amb el Magreb. Emperò, dissortadament, ja s'havia acabat l'època Datini.

Amb aquesta nova circumstància els florentins també anaren a Flandes emperò, pel que fa al seu pas per Mallorca, consta poca informació. Una galera carregava de cera a Mallorca en la seva aturada per després prosseguir cap a territori flamenc el juny de

28 CUADRADA, C.: "El paper de la llana menorquina segons la documentació datiniana: mecanismes i estratègies comercials", *Revista de Menorca*, 1, 1998, p. 114.

29 HOCQUET, J.C.: "Ibiza, carrefour du commerce et témoin d'une conjoncture méditerranéenne (1250-1650 env.)", *Studii in memoria di Federigo Melis*, 1, Nápoles, 1978, p. 493-526. ORLANDI, A.: "Ibiza entre el Mediterráneo, el Atlántico y el Mar del Norte (siglos XIV-XV)", *e-Humanista*, 38, 2018, p. 48-64. CUADRADA, C.: "El paper de la llana...", p. 117-118.

30 HOUSSAYE MICHIEZI, I.: *Datini, Majorque et le Maghreb (14e-15e siècles). Réseaux, espaces méditerranéens et stratégies marchandes*, Leiden-Boston, 2013, p. 493-499 i 500-541. Hi apareix una llarga llista de productes africans, intermediaris, compradors, port on s'enviaven, etc Productes com cuiram, pells, cera, plomes d'estruç i molts altres. HOUSSAYE MICHIEZI, I.; VAGNON, E.: "Cartographie commerciale...", p. 28. HOUSSAYE MICHIEZI, I.: "Entre Majorque et l'Afrique. Configuration de l'espace et réseaux juifs d'après des sources commerciales italiennes (fin XIVe-début XVe siècle)", *Revue des Études Juives*, 173, 1-2, 2014, p. 139-174. En especial els jueus de Sigilmassa, important ciutat medieval al sud de Fes, passant la serralada de l'Atlas. Ben segur que existien contactes amb jueus mallorquins instal·lats al nord d'Àfrica després de veure's forçats a partir com a conseqüència dels fets del 1391.

31 MACAIRE, P.: *Majorque ...*, p. 323.

1427. L'itinerari més regular de les galeres florentines passava pels ports de Sant Feliu de Guíxols, Mallorca, València, Xàvea, Vilajoiosa, Dènia, Alacant, Almeria, Cádiz, Lisboa, A Coruña, Sandwich, Southampton per arribar a les costes flamenques.³²

La manufactura tèxtil a la Toscana era bona part de la seva base econòmica. A més de llana de la contrada n'hi arribava molta d'anglesa³³ i d'altres llocs com Menorca que era ben apreciada per ser d'una qualitat comparable a la de les llanes angleses.³⁴ Entre les cartes en relació amb aquest tema se'n coneixen dues de principis del segle XV en què Bernat Portal, mercader mallorquí, informava Cristoforo de Bartolo.³⁵

En aquest ambient cal remarcar el protagonisme de la família de Bartolo i, singularment, Cristoforo i Bastiano. Encara que poques, unes simples dades permeten entreveure aspectes de la seva vida quotidiana a Mallorca. Cristoforo di Bartolo Carocci da Barberino, com a factor, substituï a la ciutat de Mallorca a Ambrogio di Lorenzo de Rocchi.³⁶ Ambrogio havia arribat el 1394 per instal·lar la companyia Datini a Mallorca. Sobre Bastiano obra més documentació. El 9 d'agost de 1403 (?) se'l denomina, a més de mercader florentí, *civis tum Maioricarum*, en un acte en relació amb Gaspar Lerchario, mercader genovès.³⁷

El dijous dia 8 de juliol de 1406 Bastiano de Bartolo reconeixia haver lliurat a Antoni Font, prevere beneficiat a l'església de la parròquia de Sóller, 77 quarteres de forment per vendre en aquell poble que hi serien portades per diversos traginers.³⁸

Existia força relació entre ciutat de Mallorca i Sant Feliu de Guíxols. El 10 de desembre de 1417 Llorenç Laudrich, habitador d'aquella vila portuària empordanesa, en el moment en el port de la ciutat de Mallorca, propietari d'una nau anomenada Santa Maria, admetia tenir 100 lliures en comanda de Bastiano de Bartolo en relació amb un viatge que havia de fer a Eivissa.³⁹

El 16 de maig de 1426 Bastiano de Bartolo per pagar a Antoni Castanyer, *senior*, mercader i procurador dels drets del bisbe de Barcelona a Mallorca, 49 lliures a les quals estava obligat juntament amb Guillet Faret de Marratxí pel delme del blat, li venia un bord criat a casa seva, de nom Julià i de nació de tàrtars, pel preu de 55 lliures.⁴⁰

El 25 de gener de 1431 Bastiano nomenava procuradors Lluís Polani i Jaume Just, mercaders venecians.⁴¹

32 MACAIRE, P.: *Majorque et...*, p. 323.

33 ABULAFIA, D.: *Un emporio...*, p. 247.

34 MACAIRE, P.: *Majorque et...*, p. 107.

35 FERRER I MALLOL, M.T.: "Dues cartes en català des de Ciutadella a la companyia Datini de Mallorca (1405-1408)", *Randa*, 10, 2008, p. 82.

36 CUADRADA, C.; ORLANDI, A.: "Ports, tràfics, vaixells, productes: italians i catalans a la Mediterrània baixmedieval", *Anuario de Estudios Medievales*, 24, 1994, p. 7.

37 ARM, Prot. C-74, f. 48r-48v.

38 ARM, Prot. V-11, f. 76r.

39 ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Relacions entre Sant Feliu de Guíxols i Mallorca (segles XIII-XVI)*, Palma, 1997, p. 22.

40 ARM, Prot. S-21, f. 54r-54v.

41 ARM, Prot. O-3, f. 6r.

Bastiano arrelà a i l'Illa i hi quedà almenys per un temps. Del seu entorn familiar, una filla, Marió, ingressà en el monestir de Santa Elisabet conegut com de la Terça Regla o de les terceroles el qual era habitat per una comunitat de beguines.⁴² El dilluns dia 19 d'agost de 1437 manifestava a sor Cília Vives (filla de Joan Vives i de Gabriela) tenir 15 lliures que li foren adjudicades per sentència arbitral per part dels notaris Nicolau Bosaca i Miquel Bertós (?). Sembla que aquesta quantitat es destinaria a la comunitat de monges.⁴³ Poc després, el 25 de setembre següent Marió *ad honorem e reverenciam domini nostri Jesuchristi et gloriose virginis Marie eius matris et beate Elisabet et anime mee salutem vitam religo (...) eligens offero me et omnia bona mea dedico atque dono omnipotenti Deo et monasterio Tercie Regule beati Ffrancisci et eidem ordini in manu et posse Tercie Regule civitatis Maioricarum...* Marió prometia obediència i castedat en el seu ingrés com a monja. El pare feia donació de 3 lliures censals a la prioressa les quals rebia de l'heretat d'Esclarmonda, vídua d'Andreu Riera a Bernat Coll, sabater, per unes cases situades a la parròquia de Santa Eulàlia a la travessa de n'Oristany, al barri del Call.⁴⁴

Sense conèixer la data exacta, en un capbreu consta que Marc Riudamenya cada any pagava 1 lliura de cens per un alberg situat al carrer de la Pelliceria, prop del pont dels Pellicers. Dit cens, amb anterioritat, solia satisfer-lo Bastiano de Bartolo, florentí.⁴⁵

La companyia Datini disposava d'un alberg per acollir els seus factors o delegats alhora que servia per emmagatzemar mercaderies.

Luca del Biondo, mercader florentí, tornant de Bruges féu escala a la ciutat de Mallorca. Des del mateix port el 3 d'abril de 1396 va escriure dues cartes que es conserven al fons Datini a Prato. Una d'elles va adreçada al factor de la companyia en la qual afirmava que només davallaria a terra per anar a la casa (*S'io sciendo in terra, verrò corti a vostra casa e della vostra cortesia vi ri[n]grazio*). En ocasió d'un segon viatge per la Mediterrània de nou s'acostà a Mallorca i va romandre a la casa Datini del 17 al 25 de juny de 1397 juntament amb Niccolò de Simone Vespucci, Giovanni di Bartolo da Empoli, Forese Chorbizi i un acompanyant (servent?) de Lucca.⁴⁶

Aquesta casa estava situada a la parròquia de Santa Creu i comptava amb quatre persones empleades fixes tot l'any. El 16 de juliol de 1395 una carta d'Ambrogio di Lorenzo di Rocchi informa del lloguer d'una casa on hi havia estat Llorenç Pedrissa, company que fou de Lorenzo Luchese i d'Arnau Baggi, factor d'Arnao di Firente per 22 reials anuals i, de moment, la llogava per un any i en podria disposar a partir del setembre vinent. Tot i considerar el preu un poc alt reconeixia que la situació era bona (*[i]n bonissimo luogho e*

42 BARCELÓ CRESPI, M.: *Beguines i beates mallorquines a la tardor medieval*, Palma, 2017, p. 15.

43 ARM, Prot. A-102, f. 42r.

44 ARM, Prot. A-102, f. 44r-44v.

45 Aquesta dada apareix en un Capbreu de l'hospital general de censals i rendes i comença el 29 d'abril de 1486. La informació va cap enrere, fins al 1413, en què s'indica que el cens fou comprat a Pere Colom per en Berenguer Riudamenya. ARM, H-61, f. 101v. Tot plegat fa pensar que Bastiano de Bartolo el pagava abans de 1413.

46 En els fons Datini es conserven els escrits de mercaders florentins presents de manera continuada a la ciutat de Mallorca entre 1391 i 1411, singularment en relació amb les companyies comercials de Filippo Lorini (1391-1394) i de Francesco Datini (1394-1411). HOUSSAYE MICHIEZI, I.: "Ciutat de Mallorca, creuset des populations à la charnière des XIVe-XVe siècles", *Villes en Méditerranée au Moyen Âge et à l'Époque Moderne*, Aix-en-Provence, 2018, p. 453 i 456.

bonissimo vicinato chom'altra chasa ci sia, ed è be[n]e fornida di bottegha e chamera e d'ogn'altra chosa ci bixo[n]gna.⁴⁷ Se'n llogà una altra, front a l'anterior, el 1396 i encara una altra el 1399 per un temps de quatre anys i per 110 reials.

Cristoforo di Bartolo havia arrendat de la dona Maria una botiga (local per a magatzem) on exposava les mercaderies que arribaven a Mallorca. Caterina, serventa, i Areina, esclava, s'ocupaven de les tasques domèstiques a la casa de la companyia. Caterina rebia un salari de 8 lliures anuals i Areina en cobrava 7 a més de poder comprar dues peces per a la seva vestimenta. Val a dir que Caterina, en ocasió de la malaltia contreta per Ambrogio di Lorenzo i d'Agnolo di Iacopo, obtingué, a més, 1 lliura pel treball extraordinari exercit en aquell moment. Aleshores, Cristoforo era el director de la delegació datiniana a Mallorca i Agnolo di Iacopo di Michele, també florentí, havia col·laborat amb la companyia primer a València i després a Ciutat.⁴⁸

El 28 d'octubre de 1403, pocs dies després del desastrós aiguat, els agents Datini es desplaçaren a un altre indret llogat per 25 reials l'any que consideraven no massa adequat però atenent les circumstàncies no hi havia molt per triar. El cop d'aigua destruí l'edifici, féu malbé les mercaderies i, fins i tot, hi morí alguna persona. Més endavant, el 1409, Niccolò Manzuoli, que aleshores dirigia la filial mallorquina, comprà un alberg que costà 65 reials i que comprenia dues botigues i un pis amb sala, cambra i cuina.⁴⁹

L'estudi dels registres comptables i la correspondència mercantil de la companyia Datini, pel que fa a dades referides a Mallorca, ha permès a la professora Orlandi, entre altres temes, conèixer la relació existent amb el petit comerç de la ciutat de Mallorca i, de manera més concreta, amb un sector femení. Es refereix al paper desenvolupat per "mercaderes" o "botigueres", dones ben actives en el mercat dels vels de cotó a finals del Tres-cents i a principis del Quatre-cents.⁵⁰ Aquestes dones pogueren accedir a préstecs, amb facilitat, per part dels factors datinians.

S'evidencia que del 25 de març de 1396 al 31 de gener de 1400, entre els compradors dels productes oferts pels Datini, trenta-tres dones tingueren contacte amb la companyia. Tot i tractar-se de dones amb oficis diferents, les més nombroses eren aquelles al capdavant de petits negocis (*merciaie, linaiole e bottegaie*), de les quals set s'ubicaven a la plaça de la Quartera. La sucursal a Ciutat proveïa de productes molt diversos i entre ells es trobaven coltells de Gènova, ganivets de Niça, tafetà bolonyès, velluts, fustani blanc i negre de Milà, cotó tenyit, or i argent filat, teles de lli i, per damunt de tot, vels de cotó confeccionats a Perugia (eren els millors), Arezzo i Sansepolcro. Entre 1396 i 1400 dels 11.486 vels venuts a la filial datiniana a Ciutat, 10.936 arribaren a les botigues de les "mercaderes" i només la resta a homes.⁵¹

47 HOUSSAYE MICHIEZI, I.: "Ciutat de Majorque...", p. 456.

48 ORLANDI, A.: "Le merciaie di Palma. Il commercio dei veli nella Maiorca di fine Trecento", *Dare credito alle donne. Presenze femminili nell'economia tra medioevo ed età moderna*, Asti, 2012, p. 153.

49 HOUSSAYE MICHIEZI, I.: "Ciutat de Majorque...", p. 457. És molt interessant la carta que va enviar Niccolò Manzuoli a Florència descrivint els fets del desbordament de la Riera.

50 ORLANDI, A.: "Le merciaie...", p. 149-166.

51 ORLANDI, A.: "Le merciaie...", p. 154 i 156.

El vel era una peça important en la indumentària femenina alguns dels quals podien considerar-se com objectes luxosos. Els vels es venien d'una part en el mercat local i d'altra part es redistribuïen a altres places.

Florentins actuant de procuradors i testimonis

Atesa la vida agitada que portaven molts de mercaders, sovint havien de partir sense haver resolt quefers propis del seu ofici i per tant requerien la figura del procurador per a què els representés i, fins i tot, encara que romanguessin a la ciutat.

Els elegits per actuar com a procuradors solien ser persones conegudes, compatriotes i conveïns o també mallorquins de renom i prestigi.

El 12 de juny de 1441 era Pere Manzuoli, florentí, el que designava procurador Andreu Alenyà, mercader.⁵² El 27 d'octubre de 1460 Mateu de Serantori, mercader florentí, elegia Miquel de Coll, igualment mercader florentí, per exigir a Bartomeu de Puig, mercader de Mallorca, quantitats que li eren degudes.⁵³ El 29 d'abril de 1485 Tomàs Bellaozi, mercader florentí, procurador d'Antoni Cortès de Prato, també mercader de Florència, designava Guillem de Cardils, doctor en dret, per actuar en la causa existent entre Tomàs i Pere Doto, argenter de Mallorca.⁵⁴ El 2 de juny de 1501 Pere Peraxo, representant de Cesar de Basti, mercader florentí resident per un temps a València, nomenava Gaspar Quatrenlls (?), mercader habitant a Menorca per reclamar mercaderies d'un naufragi en aigües menorquines de la caravel·la Santa Maria.⁵⁵ El dia 16 de març de 1524 Antoni de Simone, mercader de la ciutat de Florència, en el moment en el regne de Mallorca, triava per procurador seu el notari Miquel Moranta.⁵⁶

A l'hora d'escollir una persona per tal que actués de testimoni donant fe d'un acte davant notari era acostumat acudir a algú de confiança, de paraula i de bona fama.

El dia 5 de febrer de 1442 Pere de Manzuoli, mercader florentí, actuava de testimoni en l'acte de venda d'una esclava russa de setze anys, per part de Joan de Santodebal, mercader, i Pere Olivar, patró de nau, del lloc de Bilbot [Bilbao?] de Biscaia, a Domènec Padrolo, sabater de Mallorca, pel preu de 80 lliures.⁵⁷ El 6 de juliol de 1447 era Miquel de Nicola, barber florentí, qui testimoniava en l'acte de nomenament d'Antoni de la Fona, causídic, com a procurador de Guillem de Sant Joan, donzell.⁵⁸ El dimecres dia 29 de desembre de 1474 Andreas de Listioci, florentí, era un dels testimonis a favor d'Umbert de Togores, donzell, en l'acte de concessió de llibertat de la seva esclava Margalida, de nació de russos.⁵⁹

52 ARM, Prot. S-29, f. 66r-67r.

53 ARM, Prot. C-115, f. 245r.

54 ARM, Prot. P-646, f. 46v.

55 ARM, Prot. S-883, f. 86r-87r.

56 ARM, Prot. C-248, f. 17r.

57 ARM, Prot. P-276, f. 33r.

58 ARM, Prot. F-121, f. 21v.

59 ARM, Prot. P-426, f. 2v.

Altres florentins

La major part dels florentins localitzats a Mallorca eren mercaders però no tots. Alguns noms:

El 1344, en el context de l'enfrontament entre Jaume III i Pere el Cerimoniós, es dugué a terme una enquesta, sobre filiació política, que s'envià al rei de la Corona d'Aragó. Entre els interrogats que, en el moment, residien a Mallorca o es trobaven de pas per l'illa figuren Risso de Manno, florentí, corredor de comerç, Bartomeu Pistoia, mercader toscà, Domingo de Pietro, florentí, i Joan de Bartolo del que s'indicava que era oriünd de la Toscana.⁶⁰

Marc Berard, florentí, *pectinator*, ciutadà de Mallorca, i la seva muller Rosa, exesclava de la muller del mercader Joan Pont, difunt, el 21 de febrer de 1409 reconeixien tenir en comanda de Pere Oliver, exesclau de Mateu de Vallfogó, 10 lliures les quals anaven destinades *in libertate et alforria persone mei dicte Rosse*.⁶¹

El 22 d'agost de 1427 és citat Tomàs Bendutxo, florentí, qui estava casat amb Joaneta.⁶²

L'any 1428 Nicolau de Joan, mercader florentí, *pro nunc in civitate Maioricarum degens*, procurador de Constança, muller de Galceran de Torrent, donzell de Vidreres (diòcesi de Girona), reconeixia que Llätzer de Lloscos, procurador reial, li lliurà 112 lliures i 10 sous per censals.⁶³

El 22 d'abril de 1441 Bon Joan (documentat amb diferent grafies, Bonjoan o simplement Joan) Filaci (o Filari), mercader de la ciutat de Florència aleshores habitant a Mallorca, reconeixia que Nicolau de Pacs, mercader i ciutadà de Mallorca, li entregà 100 florins (?) d'or.⁶⁴ El 4 de maig del mateix any Julià Juefli, mercader florentí, venia a Joan Filaci, un esclau seu de vint-i-dos anys pel preu de 90 lliures.⁶⁵ El 6 d'octubre també de 1441 Joan Filaci, nomenava Joan Ferrer perquè actués com el seu procurador.⁶⁶ El 18 de gener de 1442 arribà al port d'Alcúdia una barca carregada de forment de Bonjoan de Filaci. La càrrega era de 3.000 quarteres o entorn. Els jurats d'Alcúdia volien que les descarregàs al seu poble però el mercader expressava fermament la seva voluntat de fer arribar dreta via *carrera no mudada* la barca en el port o moll de Ciutat.⁶⁷ El 23 de febrer de 1442 se'l documenta en relació amb Teseu i Pere d'Angelo així com amb Joan Ventura i Ticard d'Avensati, tots mercaders florentins.⁶⁸ El dia 17 de febrer de 1444 el prior i frares del convent de Sant Domingo es reuniren al so de campana, a la sala capitular del convent,

⁶⁰ LLOMPART, G.: "Rei de Mallorches, mal regnats... Una enquesta secreta feta pel governador Arnau d'Erill en 1343", *Randa*, 29, 1991, p. 59-61.

⁶¹ ARM, Prot. M-100, f. 21r-21v.

⁶² ARM, Prot. C-71, f. 173r.

⁶³ ARM, Prot. S-18, f. 16r.

⁶⁴ ARM, Prot. S-29, f. 41v.

⁶⁵ ARM, Prot. S-29, f. 47r.

⁶⁶ ARM, Prot. S-29, f. 115v.

⁶⁷ ARM, AH 485, f. 8v.

⁶⁸ ARM, Prot. S-29, f. 226v-227r.

per tractar sobre la manera de pagar la quantitat de 200 lliures que devien a diferents persones i entre elles Bonjoan de Filaci.⁶⁹

Els germans Teseu i Pere d'Angelo igualment eren mercaders florentins per causa mercantil a Mallorca estant. Teseu d'Angelo, el 4 d'abril de 1431 venia a Miquel Berenguer, mercader del castell de Morvedre, un bord seu negre *oriundum Indiarum*, d'uns quinze anys, de nom Martí, pel preu de 83 lliures. Un dels testimonis era Lluç Justo, mercader de Venècia.⁷⁰ Pau Pardo, mercader mallorquí, el dia 5 de març de 1433 assegurava a Teseu d'Angelo, mitjançant Francesc Fabra i Antoni Esglésies, mercaders de Perpinyà, 200 lliures sobre setze costals de cera carregades a Mallorca en la coca de Pere Vilar de Sant Feliu de Guíxols per vendre a Cotlliure. El dia 20 del dit mes i en la mateixa coca en Pardo assegurava a Antoni Monzoli, mercader florentí, 40 lliures sobre 9 gerres plenes d'orxella. Hi havia dues altres assegurances de 100 i 200 lliures.⁷¹ El 14 de juny de 1441 Jordi d'Avensati, mercader florentí, escollia procuradors els dos germans d'Angelo.⁷² El 3 d'agost de 1441 Bernat Nicolau d'Eivissa resultava elegit procurador per defensar els interessos de Teseu d'Angelo.⁷³ Bartomeu de Medici, mercader florentí, el dia 12 de setembre de 1441 nomenava procuradors seus els germans Teseu i Pere d'Angelo, reconeguts com a ciutadans de Mallorca, per a que li recuperassin quantitats que li eren degudes. Actuaven de testimonis Francesc de Joan i Lluç Justo, mercaders venecians.⁷⁴ Això és prova de la relació que mantenien entre ells els mercaders i homes de negocis estrangers. L'any següent Francesc Aixeló, secretari reial, feia una assegurança amb Teseu i Pere d'Angelo, corresponent a les 100 lliures de la seva participació en *rebus et mercibus* en un vaixell patronejat per Joan Martí, el qual ese *vehendi Napols*.⁷⁵

El divendres dia 12 de setembre de 1466 Pere Gual, doctor en dret, ardiaca i canonge de la Seu, i Pere Francesc Dalbi (d'Albi?), mercader florentí i procurador dels mercaders florentins Pere de Capombres i Jaume Desponi (?), són documentats en relació amb un deute de 852 lliures moneda de Barcelona.⁷⁶

El dia 8 de febrer de 1469 Bartomeu Font, calçater, admetia deure a Jaume d'Anton Donati, mercader florentí, 50 lliures per la compra de 7 quintars i 25 lliures de llana d'Aragó neta de tares.⁷⁷ El 30 d'abril de 1474 Robert Donati, mercader florentí, nomenava procurador Jaume d'Anton Donati, *avinculum mei*, per demanar el que li devien certes persones de la ciutat de Mallorca.⁷⁸ El dia 1 de febrer de 1497 *Donatus Donati*, florentí, erigia en procurador seu Pere Sellers, verguer de la cúria de la governació, per recuperar

69 ARM, Prot. A-90, f. 121v-124v. També el trobem documentat el 1446. ARM, Prot. S-29, f. 226v-227r.

70 ARM, Prot. O-3, f. 19v-20r.

71 ROSSELLÓ VAQUER, R.: *Relacions entre...*, p. 27.

72 ARM, Prot. S-29, f. 67v-68r.

73 ARM, Prot. S-29, f. 86r-87r.

74 ARM, Prot. S-29, f. 100v.

75 ARM, Prot. S-29, f. 158v.

76 ARM, Prot. P-162, f. 12r-13r.

77 ARM, Prot. C-114, f. 29v.

78 ARM, Prot. C-124, f. 55v.

36 lliures que li devia Perot Pardo, ciutadà, que a la vegada les devia el seu germà Àlvar Pardo, per un drap de lli que li comprà. Aquest prometia pagar al pròxim mes de maig.⁷⁹

Des de Tarassona el 27 de maig de 1484 el rei dirigia una missiva al lloctinent Blanes de Berenguer, a Gregori Burgues, procurador reial, i a Guillem de Sant Climent, governador de Menorca. El monarca havia manat en cartes anteriors que fos feta inquisició per tota Menorca de les robes que havien estat preses de la nau d'en Joan Peris de Bermeu, biscaí, i que s'havien de restituir als mercaders florentins de qui eren o procuradors d'aquells. De nou, els afectats havien recorregut al rei, i eren Antoni Berti, mercader florentí habitant de present a València i Bernat Gil, Joan Macip, Lops de Monyos i altres mercaders de dita ciutat, asseguradors de llanes i altres robes carregades en la platja de la ciutat de València per portar a Pisa pel dit Antoni Berti. Demanaven s'averiguàs sobre les robes preses a Menorca i si eren dels florentins, en aquest cas, restituir-les.⁸⁰

Ara per ara coneixem el nom de poques dones. Del 9 de juliol de 1465 data un contracte de servei. La dona Bona, nadiua de la ciutat de Florència però en el moment de pas per la ciutat de Mallorca, acordava amb Baptista Bartomeu, mercader, que el serviria en el viatge que Déu volent, emprendria cap a Alger en una caravel·la. Bartomeu es comprometia a calçar-la, vestir-la, donar-li menjar i beure i tenir-la tant sana com malalta. Al final també li donaria 30 lliures *in adiutorium dicti mariti*. No s'explicita però és probable que el marit es trobàs captiu entre sarraïns. Bona tenia més de vint anys i menys de vint-i-cinc.⁸¹ El 5 de juliol de 1469 Lucrècia, *femina peccatrix nativa civitatis Florencie*, reconeixia deure a Colette de Mongalino, del regne de Nàpols, 15 lliures que li deixà *ad opus et pro meis necessitatibus*.⁸²

A més dels noms i llinatges citats, ben segur que n'hi havia molts altres.

Onofre Vaquer, en un llistat de gairebé nou-cents noms de mercaders de fora que passen per Mallorca a la segona meitat del segle XV relaciona els següents florentins: Antoni de Bonacorsa (1448), Bernat Xampell (1458), Jaume i Miquel de Colle (1460), Mateu de Serantoni (1460), Miquel de Cotte (1461), Andrea Delistrossi (1467), Jaume d'Antoni Donati (1469), Andrea deli Strossi (1474), Robert Donati (1474), Antoni Altoniti (1474), Donatus Donati (1500). I entre els pisans, Nicolau Vernegal (1459), Andrea de Campi (1480), Bener d'Orlandis (1480), Pelegrí d'Orlandis (1489).⁸³

D'altra banda, d'un total de 575 immigrants lliures, no mercaders, només esmenta tres noms pertanyents a florentins. Eren: Bona Matina, criada (1465), Lucrècia, prostituta (1469) i Baltasar Ornanini, llibreter (1491).⁸⁴

⁷⁹ ARM, Prot. S-827, f. 21v-22r.

⁸⁰ ARM, LR 76, f. 174r-174v.

⁸¹ ARM, Prot. C-201, f. 80r.

⁸² ARM, Prot. C-214, f. 254r.

⁸³ VAQUER BENNÀSSAR, O.: *El comerç marítim de Mallorca, 1448-1531*, Palma, 2001, p. 341, 343, 345, 346, 356, 357, 358, 359, 360. Hem escrit els noms tal com apareixen en el llibre. Aquest autor no indica la signatura dels documents. Simplement assenyala que es localitzen a protocols notariais de l'Arxiu del Regne de Mallorca.

⁸⁴ VAQUER BENNÀSSER, O.: "Immigrants a Mallorca a la segona meitat del segle XV", *BSAL*, 51, 1995, p. 125, 129, 133 i 135.

Llibreters florentins i el món del llibre

La Itàlia del Renaixement i, en concret, la capital de la Toscana, foren un exemple que admiraren des de molts altres indrets d'Europa. I Mallorca no en va ser una excepció encara que els nous horitzons culturals que arribaven a l'Illa només il·lustraven l'elit cultural del moment.

Així i tot, la nova sensibilitat renaixentista i les idees humanistes foren admeses tant en les arts com en les lletres sempre en l'àmbit de les minories cultes.⁸⁵ Ben segur que hi contribuïren els intensos contactes amb la cort napolitana d'Alfons el Magnànim, els estudiants mallorquins a les universitats italianes i els homes de negoci que anaven i venien amb certa assiduitat.

La procuració reial de Mallorca fins i tot emprava paper que venia de la Toscana. El paper de cada vegada més anava reemplaçant el pergamí. El divendres 4 de febrer de 1429, Teseu d'Angelo, ja esmentat, *degens in civitate Maioricarum*, admetia que Llätzer de Lloscos, procurador reial, li pagà 1 lliura i 10 sous pel preu de *quandam raymam papiri toscane forme communis ad opus et pro servicio officii procuracionis Maioricarum*. El 22 de novembre del mateix any Teseu repetia quantitat pel mateix concepte.⁸⁶ El dia 22 d'octubre de 1489 el Reial Patrimoni pagava 2 lliures i 5 sous a Bartomeu Miquel, especiaire, *per preu de una rayna (sic) de paper toschà, de forma menor, ops de fer e scriure lo capbreu*. Es tractava d'un capbreu dels aious del rei a Ciutat i a l'Illa.⁸⁷

Un contracte d'aprenentatge i servei del 18 d'abril de 1486 assabenta que Francesc del Pont, fill de Bartomeu del Pont, del regne de València, en el moment habitant a Mallorca, es col·locava amb Tomàs Bellussi, llibreter florentí, també resident a Mallorca, per un temps de dos anys per tal de servir-lo tant de dia com de nit, no eixir sense permís i *addiscendi vestrum officium de librario*. El primer any Tomàs li havia de donar menjar, calçat i vestit i el segon any 15 sous al mes. S'indicava que Francesc del Pont era major de disset anys i menor de vint-i-cinc.⁸⁸

Un altre llibreter florentí era Baltasar Ornanini que, igualment, habitava a la ciutat de Mallorca. El 26 de juliol de 1491, Baltasar convenia que Berenguer Forcadell, mercader, li havia lliurat 40 ducats venecians que li eren deguts per part de Joan Forcadell, germà de Berenguer.⁸⁹

Al cap d'un any, més o menys, el divendres 13 d'agost de 1490 un florentí de nom Baltasar (cal pensar que es tracta de la mateixa persona del llibreter anterior), *nunch mercantiliter in civitate Maioricarum residents*, feia venda a Mateu Sa Mora, llibreter, dels següents llibres: *quingentas Pastranas stampe sive de empremta forme quatuor quartarum in*

85 BARCELÓ CRESPI, M.; ENSENYAT PUJOL, G.: *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*, Palma, 2000.

86 ARM, S-18, f. 19v-20r i 42r. No es tracta d'un protocol notarial sinó del *Llibre d'extraccions dels caps dels oficis de la ciutat de Mallorca*, escrit per Guillem Salvà, notari públic regint l'escrivania de la procuració reial.

87 ARM, RP 3.458, f. 68r.

88 ARM, Prot. M-623, f. 30v.

89 ARM, Prot. C-197, f. 148r-149r. S'hi esmenta Mateu Sa Mora, llibreter.

foleo pel preu de 50 lliures mallorquines; *viginti quinque regulas (...)* per 2 lliures, 11 sous i 4 diners; *quindecim Lunaris* per 27 sous i 6 diners; *sexdecim Tullios sive Tullis De Officiis cum comentis* per 12 lliures i 16 sous; *octo Terencios sive Terensis cum comento* per 3 lliures i 4 sous; *quingentos septem Psalmos* per 8 lliures, 6 sous i 8 diners. Tots els llibres eren d'estampa, és a dir impresos. Baltasar es comprometia entregar els cinc-cents exemplars de l'obra de Pastrana el prop vinent dia 5 d'octubre a la ciutat de Nàpols, sota pena de 25 lliures aplicadores al fisc reial, en el primer vaixell que salpàs amb destinació a la ciutat de Mallorca. El document afegia *et dicti libri venient rischo, periculo et fortuna mei dicti Baltasaris*.⁹⁰ Com es pot apreciar, obres d'autors clàssics arribaven a Mallorca a través de florentins en el marc de la nova sensibilitat renaixentista.

Pel que fa a l'obra de Joan de Pastrana es tracta de la gramàtica llatina *Exemplarii Grammaticae*. Aquesta obra, ja impresa a València el 1502 i a Mallorca més endavant, va ser reeditada diverses vegades i va ser present a les biblioteques privades més selectes de la ciutat.

Envers els pisans

Amb relació als pisans cal remuntar-se d'una banda a la croada pisano-catalana del 1114-1115 acuradament descrita al *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum* i d'altra banda recordar que ja eren presents a la ciutat de Mallorca en els darrers temps de Mayurqa. Pisans i genovesos, abans de la conquesta de Mallorca per Jaume I, utilitzaren l'Illa com a base de suport en les seves relacions amb almoràvits i almohades del nord d'Àfrica i a partir de 1230 continuaren freqüentant-la.⁹¹

El 1303 s'arribà a un acord entre el rei de Mallorca i el Comú de Pisa pel qual s'establí l'impost del lou. El lou dels pisans es fixava en 1 diners per lliura pel qual els mercaders pisans podien mercadejar lliurement a Mallorca. El professor Tito Antoni féu un buidatge acurat dels dos llibres comptables que es conserven a l'Arxiu del Regne de Mallorca oferint un retrat del comerç amb Pisa. Aquests llibres comprenen els anys 1304-1322 i 1353-1355. Hi apareixen el nom del mercader, la data, la mercaderia, el que pagava, el nom del transportista, el tipus i nom d'embarcació així com altres detalls. Per exemple, del 7 de juny de 1353 al 21 de novembre de 1355 al moll de Ciutat foren registrades trenta-vuit arribades i quaranta-tres partides d'embarcacions (coca, pàmfil, tarida, lleny) amb mercaderies de propietat pisana les quals hi solien romandre entre quinze dies i dos mesos per descarregar, comprar i carregar per, després, dirigir-se a Porto Pisano. De vegades, venien de Pisa, i de vegades procedien d'altres indrets d'origen com Xipre, Tropea a la Calabria o Alcoll a Alger. Ara bé, els armadors tots eren pisans. De Mallorca sortia oli, llana, sal eivissenca, fruita seca, peix sec... De Pisa arribava vidrieria, armes, metalls (plom, coure, estany...), algun esclau, teixits (llana, lli, cotó, seda), pells, cuiros, perfums, espècies... Alguns d'aquests productes eren adquirits a Orient on els italians

⁹⁰ ARM, Prot. N-18, f. 85v-87r. MUNTANER I BUJOSA, J.: "La primera imprenta mallorquina", *BSAL*, XXXI, 1962, p. 499- 500. Aquest autor assenyala que el 14 d'agost de 1487 aquesta gramàtica s'havia imprès pel mestre Caldentei a Mallorca. Sembla que la imprenta aviat deixà de funcionar i, tal vegada, això expliqui que una nova edició tingués lloc a Nàpols. HILLGARTH, J.N.: *Readers and books in Majorca 1229-1550*, II, Paris, 1991, p. 553.

⁹¹ DUFOURCQ, Ch.E.: "Aspects internationaux...", p. 6.

tenien una llarga tradició comercial.⁹²

El 1303 i el 1321, per exemple, esdevingueren atacs piràtics protagonitzats per pisans i per mallorquins que foren superats per acords amistosos.⁹³ El mateix 1320 ja s'esmenten referències a la societat dels Gambacurta, pisans que mercadejaven a la capital mallorquina, que reclamaven certes depredacions practicades per pirates castellans.⁹⁴

El 1320 s'ha documentat Vanio del Grillo mercader pisà i alhora cònsul dels pisans a Mallorca.⁹⁵

El 7 de juliol de 1321 el rei Sanç de Mallorca, des de Perpinyà, imposava un impost als pisans que residien a Mallorca. Argumentava una justa represàlia perquè els mallorquins que vivien a Pisa havien estat gravats amb idèntica càrrega.⁹⁶

Entre 1323 i 1326 les relacions pisano-mallorquines es varen interrompre a causa de l'aliança del rei Sanç amb Jaume II de la Corona d'Aragó en la guerra contra Pisa per la conquesta de Sardenya. Es varen reprendre després del tractat de pau signat entre Jaume II i el Comú de Pisa del 1326.

A partir de la informació facilitada per la documentació del dret de l'ancoratge, el 1332 feren la seva entrada al moll de la ciutat de Mallorca sis vaixells pisans i el 1340 tres qualificats de florentins quan de fet també eren pisans. Per aquestes dates, en concret el 1343, es coneixen els noms d'alguns mercaders florentins (pisans?) residents a Mallorca: *Guidus, Gatini, Nicholaus i Ferrantini*.⁹⁷

Malgrat això, a la primera meitat del segle XIV els mallorquins no freqüentaren gaire Pisa i, en tot cas, era escala de viatges que tenien com a destinació Gènova.⁹⁸

Els pisans gaudiren de certa preferència en els territoris de la Corona d'Aragó, en general. Quan el 1353 Pere el Cerimoniós prohibí als italians del centre i del nord residir en els seus territoris i d'ancorar als seus ports, féu excepció dels pisans. El 1401, a diferència d'altres toscans, els pisans no varen ser expulsats de l'Illa i cap al 1402-1407 la societat mercantil del pisà Antonio di Simone Fauglia hi era activa.⁹⁹

El 1370 Bonacorso Boncompte era cònsol pisà a Mallorca.¹⁰⁰

Adesiara se signava pau i treva entre un territori i l'altre. El 1379 un pregó feia pública la

92 ANTONI, T.: I "partitari" maiorchini del lou dels pisans relatiu al comerç dei pisani nelle Baleari (1304-1332 e 1335-1365), Pisa, 1977, p. 7, 15, 23, 24 i 29, sobretot.

93 DUFOURCQ, Ch.E.: "Aspects internationaux...", p. 15.

94 SEVILLANO COLOM, F.; POU MUNTANER, J.: *Historia del puerto...*, p. 181.

95 DUFOURCQ, Ch.E.: "Aspects internationaux...", p. 15.

96 VICH Y SALOM, J.; MUNTANER Y BUJOSA, J.: *Documenta Regni Maioricarum (Miscelánea)*, Palma 1945, p. 133.

97 DURLIAT, M.; PONS I MARQUÈS, J.: "Recerques sobre...", p. 350, 351 i 362.

98 TUDELA VILLALONGA, L.: *Catalunya, Mallorca i Gènova (1336-1349). Economia i política*, Palma, 2005, p. 45-47.

99 DUFOURCQ, Ch.E.: "Aspects internationaux...", p. 15-16.

100 FERRER I MALLOL, M.T.: "Els italians ...", p. 450.

pau establerta entre el rei d'Aragó i la república de Pisa.¹⁰¹

El 1385 es va subscriure una pau entre la Corona d'Aragó i el duc i comú de Gènova i el comú de Pisa, i aleshores, el rei Pere el Cerimoniós envià una missiva notificant l'esdeveniment. El lloctinent de governador Francesc Sagarriga, féu fer crides pels llocs acostumats de la ciutat manant que dita pau fos servada per les naus, galiotes i altres vaixells que partissin per navegar. En cas de no complir incorrerien en pena de multa.¹⁰²

Entre 1402 i 1407, operava a Mallorca la societat mercantil d'Antonio di Simone Faglia de Pisa.¹⁰³

Jeroni i Urbà Paganelli eren mercaders pisans, amics el rei d'Aragó. Envers ells, es comentava a Mallorca el 13 de febrer de 1440 que eren estades carregades algunes robes i mercaderies en la nau veneciana de la qual era patró Marco Contari, venecià, en el lloc de Saona. Una nau armada del rei de Navarra de la qual era capità Francesc Navarro, l'havia presa estant ja en les mars de València. Andreu de Lierici, mercader pisà, en donava fe.¹⁰⁴

El 13 de febrer de 1453 Francesc de la Braque, mercader pisà, nomenava procurador Ramon Vidal, mercader mallorquí, per recuperar quantitats que li eren degudes.¹⁰⁵

Entre 1451 i 1464, segons els protocols del notari Miquel Boix, només hi hagué tres contractes d'assegurances a Pisa mentre que a Gènova foren noranta-tres i a Palerm cinquanta, per posar uns exemples. Això significa que els mercaders mallorquins a mitjan segle XV tenien preferències mercantils cap a altres destinacions.¹⁰⁶

Caterina, vídua del picapedrer Jordi Cortei, el 20 d'abril de 1495 es comprometia en matrimoni amb Francesc de Pisa, mariner. Caterina, que tenia casa a la parròquia de Sant Nicolau, aportava un dot de 50 lliures.¹⁰⁷

El primer dia d'octubre de 1516 Nicolau de Scerola de Pisa elegia procurador Agustí Cigala, donzell, per dur una causa que s'havia presentat a la Cúria de la governació entre Nicolau d'una part, i Jaume Vic i Pere Torrandell de l'altra part.¹⁰⁸

Objectes florentins i pisans a llars de la ciutat de Mallorca

Amb les persones també arribaven objectes com teles, vestimenta, roba de llar i mobles que eren adquirits pels estaments benestants de la ciutat. La documentació no aclareix si els objectes eren portats a Mallorca des de les ciutats toscanes o si eren elaborats en altres indrets a la manera florentina o pisana.

101 CAMPANER Y FUERTES, A.: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 2007, p. 73.

102 ARM, AH 419, f. 2r-2v.

103 SEVILLANO COLOM, F.; POU MUNTANER, J.: *Historia del puerto...*, p. 182.

104 ARM, AH 424, f. 2r.

105 ARM, Prot. C-128, f. 4v.

106 VAQUER BENNÀSSAR, O.: "El comercio marítimo ...", p. 151.

107 ARM, Prot. T-486, f. 178v-179r.

108 ARM, Prot. R-328, f. 75v.

Alguns objectes florentins, a tall d'exemple:

Pere Sunyer, mercader, tenia *quoddam supertunicale panni de sanguinea florenti cum pellibus de vays, quandam clavidem dictis pani lividi florentini cum arminis et sindone livida listata* i un cofre amb clau obra de Pisa (1404).¹⁰⁹

Llorenç Jaume, mercader (mort a Tenes, terra de moros), disposava d'una polanda de drap tanat de Florència folrada de pells (1404).¹¹⁰

Nicolau de Quint, mercader, comptava amb dos capirons de grana florentina, una cota de grana de Florència senar, altra cota de drap florentí negre folrada de tercenal negre, altra cota de drap de grana de Florència, altra cota de drap de grana de Florència folrada en part de marts i en part de drap *xamellí* en el cos i les mànegues de *tuichos* blancs, altra cota de drap de grana de Florència amb les mànegues folrades de panxes de vairs, altra una cota de drap de Florència blava tota folrada de panxes de vairs, un mantell de grana de Florència folrat de panxes de vairs i un mantell de drap de grana de Florència desfolrat. A més, Tres tovalles de lli llistades pisanques i dues altres tovalles, totes blanques, també pisanques (1437).¹¹¹

Pau Serra, sastre, habitant en el carrer de Sant Joan, en una cambra de ca seva guardava, dins un cofre, un cot de drap verd florentí amb mànegues grans folrades de vairs amb tela entorn dels peus, i a la botiga un gonell de gangolat de Florència folrat amb cortapisa de genetes negres (1456).¹¹²

Antoni Sendra, guardià de la mar, en una cambra servava un tros de drap verd florentí (1458).¹¹³

Alguns objectes pisans, a tall d'exemple:

Pere Sunyer, mercader, tenia un cofre amb clau obra de Pisa (1404).¹¹⁴

Pere Moller, paraire, tenia a ca seva sis tovalles pisanques (1411).¹¹⁵

Jaume de Mora, donzell, tenia tres tovalles pisanques amb llistes i un cofre obra de Pisa (1427).¹¹⁶

Nicolau de Quint, mercader, comptava amb tres tovalles de lli llistades pisanques i dues altres tovalles, totes blanques, també pisanques. A més, un cofre d'àlber obra de Pisa (1437).¹¹⁷

109 ARM, Prot. C-81, f. 2r i 3r.

110 ARM, Prot. C-81, f. 9v.

111 ARM, Prot- C-73, f. 84v, 86r, 86v i 87r. SASTRE MOLL, J.: *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la ciutat de Mallorca (època medieval)*, Palma, 1997, p. 182-184.

112 BARCELÓ CRESPI, M.: *El raval de Mar de la ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)*, Palma, 2012, p. 183 i 188.

113 BARCELÓ CRESPI, M.: *El raval de Mar...*, p. 202.

114 ARM, Prot. C-81, f. 2r i 3r.

115 ARM, Prot. T-860, f. 75r.

116 ARM, Prot. M-15, f. 78v i 79r.

117 ARM, Prot- C-73, f. 84v. SASTRE MOLL, J.: *Alguns aspectes...*, p. 180 i 183.

MARIA BARCELÓ CRESPI

Jordi Boga, baster, posseïa un cofre obra de Pisa (1475).¹¹⁸

Salvador Sureda, cavaller, a la cambra nova, dins una caixa d'álber, guardava deu tovalles grans pisanesques, vint tovalles de cotó noves pisanesques i quatre tovalles pisanesques de bri noves (1495).¹¹⁹

Macià Poncet, tintorer, conservava unes tovalles de Pisa (1496).¹²⁰

Llorenç Sabater, notari, havia una caixa gran obra de Pisa terciada amb tancadura (1502).¹²¹

Nicolau Relles, dues tovalles velles obra de Pisa, esquinqades (1502).¹²²

Jaume Martí, ciutadà, era propietari de quatre tovalles de tinell pisanesques (1503).¹²³

Joan Geronès, mercader, tenia dues dotzenes de torcaboques de cotó obra de Pisa (1505).¹²⁴

Pere Villas, mariner, havia dues tovalles de taula pisanesques mitjanceres (1507).¹²⁵

Francesc Pons, paraire, comptava amb dues canes i mitja per a torcaboques en peça pisanesca (1508).¹²⁶

Jordi de Dameto, cavaller, a ca seva eren ben presents peces de parament de llar a l'estil pisà com unes tovalles de tinell obra de Pisa, una tovalla pisana de taula llarga, unes tovalles de taula pisanes noves, unes altres tovalles de taula llarga oldanes de la mateixa obra, unes altres tovalles grans de la mateixa obra pisanes usades, dues tovalles usades obra de Pisa de taula gran i unes tovalles de taula pisanesques (1510).¹²⁷

Nicolau de Muntanyans, doctor en lleis, a la sala de ca seva es trobava una tovalla obra de Pisa sobre el tinell i a la recambra eren desset les tovalles pisanesques noves (1516).¹²⁸

Amb tot queda ben palès que hom podria considerar aquests objectes més bé luxosos i, per tant, només es trobaven a cases benestants.

118 ARM, Prot. T-854, f. 43r.

119 ARM, Prot. P-451, f. 107r.

120 ARM, Prot. T-500, f. 2r.

121 ARM, Prot. M-612, f. 56r.

122 ARM, Prot. T-496, f. 77v.

123 ARM, Prot. P-399, f. 16r.

124 ARM, Prot. T-497, f. 15v.

125 ARM, Prot. T-497, f. 18v.

126 ARM, Prot. T-497, f. 64v.

127 ARM, Prot. T-860, f. 21r-21v.

128 ARM, Prot. T-500, f. 146v i 151r.

Uns darrers mots

Entre les moltes persones de fora que passaren o s'establiren a Mallorca en els darrers temps medievals hi havia gent de la Toscana, singularment, florentins i pisans que aprofitaven l'ambient idoni de la ciutat de Mallorca per als seus negocis.

Cal remarcar el paper desenvolupat pels factors de la companyia mercantil Datini, així com altres companyies, en el marc del comerç internacional, atès que l'illa de Mallorca els servia com a magatzem de productes vinguts des del nord d'Àfrica, especialment, i alhora escala per a la ruta de Ponent cap a l'Atlàntic.

Sense ser un col·lectiu estranger gaire nombrós, els toscans contribuïren tant en persones com en mercaderies a la imatge cosmopolita que oferia la ciutat de Mallorca en els anys de tardor medieval. En aquesta ciutat, certament, hi coincidien gents i cultures d'arreu de la Mediterrània i de més enllà. La seva òptima situació geogràfica la convertia en un indret de pas per a la major part dels vaixells que salpaven les aigües de l'antic *Mare Nostrum*.

